

ПРОБЛЕМА ТРИПІЛЬСЬКОГО СПАДКУ В УКРАЇНІ І ПИТАННЯ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПРАБАТЬКІВЩИНИ

Василь БАЛУШОК

Останнім часом пошуки українцями своїх етністоричних витоків активізували обговорення проблеми спадковості трипільської археологічної культури в сучасній Україні. Поглядів на трипільську спадщину багато — від прямого отождоження українців з творцями трипільської культури до повного відкидання останніх з-поміж предків українського етносу. Спробуємо й ми з позицій етнології висловити свою думку з даної проблеми, яка виявляється тісно пов'язаною з таким же дискусійним питанням пошуків індоєвропейської прабатьківщини. На сумніви можливих опонентів, чи можуть етнологи, не працюючи безпосередньо з давнім матеріалом, як, скажімо, археологи, висловлювати свої версії розв'язання означених проблем, зауважимо, що це підказує сам характер етногенетичних досліджень, до яких належать порушені питання. Адже методика етногенетичних студій передбачає розгляд такого роду проблем обов'язково комплексно, на основі напрацювань цілого ряду наукових дисциплін: археології, лінгвістики, антропології (фізичної), історії, етнології, фольклористики, географії та інших наук, які, до того ж, повинні пройти попереднє опрацювання й узагальнення в рамках своїх наукових галузей, оскільки одна людина не може бути фахівцем у всіх згаданих науках¹. І це не випадково, адже етногенетичний процес формує зовсім різні компоненти етносу, що вивчаються різними науками: етнічна територія, господарство й матеріальна культура, мова, фольклор, релігійні вірування, соціонормативна та святково-обрядова культура, самосвідомість, ментальність². Крім того, не забуваймо, що переважна більшість засобів наукового інструментарію, який застосовується археологами, лінгвістами й істориками для визначення етнічної суті тих чи інших явищ давнини, розроблена свого часу саме етнологами³.

Ототожнення “трипільців” (причина, з якої цей термін взято в лапки, розкрита нижче) з українцями характерне для аматорів та тих науковців-гуманітаріїв, які за своєю спеціалізацією віддалені від проблем власне етнологі-

незу та етнічної історії⁴. Переважно це люди, яким властиві національні неоромантичні погляди. Адже всяка романтична історіографія від самого початку містить у собі елемент ідеалізації минулого власного народу, особливо коли відбувається становлення національної держави⁵. А для національних міфів якраз характерне намагання якомога глибше опускати вглиб віків історію власного народу⁶. Насправді “трипільці” українцями бути не могли, адже в їхні часи (V—IV тисячоліття до н. е. за каліброваними датами) навіть слов'яни не існували як окрема етнічна спільнота, оскільки ще не виокремилися зі складу стародавньої індоєвропейської спільності⁷.

Науковці ж, які безпосередньо вивчають трипільську культуру — найбільше археологи — займають у пошуках розв'язання даної проблеми протилежну позицію. Вони не тільки не отождожують українців з творцями трипільської культури, але в більшості твердять, що останні не є прямими предками перших. Частина археологів узагалі відводить їм дуже скромну роль серед предків українців. Підставою служить, як вважають дослідники, належність трипільської культури до кола археологічних культур, батьківщиною якої була Мала Азія. З неї вони поширилися на Балкани, і вже звідти потрапили на терени України. А якщо так, то й народи, які створили ці культури, включаючи “трипільців”, є вихідцями з Близького Сходу, за мовою — хатто-хуритами чи (та) афразійцями, а не індоєвропейцями. Із занепадом трипільської культури, як вважають ці археологи, у IV—III тис. до н. е. трипільське землеробське населення було частково знищене і витіснене з території України, а частково асимільоване рухливими й войовничими скотарями-степовиками — індоєвропейцями. Підставою для такого висновку є практично повна відсутність серед посттрипільських археологічних пам'яток продовження традицій Трипілья, а також “вірменодній” антропологічний тип людей, які зображені на трипільських статуетках⁸.

Але, на наш погляд, аргументів, які наводять ці дослідники, для таких радикальних

висновків усе ж недостатньо. Найперше, вони не враховують, що при зображенні людей давніми скульпторами могли діяти певний канон і стилізація, які взагалі властиві мистецтву давніх епох, що вже відзначали дослідники⁹. Це й могло зумовлювати “вірменоїдність” фігурок, в усякому разі, у частині випадків. Крім того, ці вчені, як правило, ставлять знак рівності між археологічною культурою і етносом. Ті ж, хто прямо цього не робить, однак не піддають сумніву існування в епоху енеоліту трипільської спільності етнічного характеру¹⁰. Але проблема співвідношення археологічної культури й етносу дуже складна і неоднозначна, що дає нам підстави зупинитися на цьому детальніше.

Більшість археологів відстоює позицію, що археологічна культура створювалася певним народом, у крайньому випадку — групою споріднених етносів¹¹. Якщо такий підхід і не декларується ними відкрито, однак, пишучи про якусь етнічну спільноту, ці дослідники співвідносять її з певною археологічною культурою, і навпаки. Проте дехто з їхніх колег-археологів не поділяє такої точки зору¹². Етнологи ж взагалі ставляться до прямого ототожнення археологічних культур з етносами негативно¹³. І мають на це підстави. Певні етнічні параметри в археологічній культурі і справді відображені. Але встановити, які саме, дуже непросто, і в кожному конкретному випадку це слід робити окремо, залучаючи й інші типи джерел, крім археологічних. У цілому ж визначити лише за відкритими археологічними культурами, які етноси проживали на даній території без залучення додаткових (етнографічних, історичних, лінгвістичних, антропологічних) даних просто неможливо. Саме з допомогою цих наук свого часу визначали етнічну приналежність тих археологічних культур, які сьогодні пов’язують з певними етнічними спільнотами, наприклад, ястрофської та пшеворської — зі стародавніми германцями, а вельбарської — з готами (теж германцями, тільки іншого угруповання). Разом з тим і в цих випадках не все так однозначно, адже відомо, що частиною творців пшеворської культури були слов’яни та кельти¹⁴, самих же германців, як бачимо, репрезентує не одна археологічна культура, а ціла їх група. А нещодавно лінгвісти відкрили, що в перших віках нової ери на південному заході Германії між кельтами й германцями проживала якась третя

група індоєвропейських племен, не споріднена ні з першими, ні з другими, що археологічно ніяк не відрізняється від германців¹⁵. І ніхто не дасть гарантії, що у випадку з культурами, які сьогодні ідентифіковані як германські, у майбутньому не станеться подібних сюрпризів.

Самими лише археологічними методами можна “вловити” тільки певну тенденцію етнічного розвитку, та й то не завжди. Адже у визначенні археологічних культур багато суб’єктивного, що підтверджується непоодинокими випадками пізніших уточнень їх археологами. Це великою мірою пов’язано з тим, що від давніх культур до нас дійшли тільки дуже незначні рештки, і до того ж, лише матеріальної культури. Як зазначають самі археологи, “археологічна культура — це не колишня історична реальність, а плід наших інтелектуальних зусиль для впорядкування археологічних джерел і їхньої історичної інтерпретації”¹⁶. Культура ж духовна та соціонормативна, зокрема такі її компоненти, як мова, морально-етичні й правові норми, системи спорідненості, статеві вікова організація, фольклор, релігійні вірування, міфологія, самоідентифікація і багато інших, якщо й можуть знайти відображення в археологічній культурі, то далеко не завжди і лише в непрямий спосіб, що не піддається однозначній інтерпретації. А саме ці компоненти духовної й соціонормативної культури переважно і є визначальними при встановленні етнічної специфіки¹⁷. Теоретично, звичайно, не можна повністю заперечити, що якась археологічна культура відображає існування етносу в минулому. Але практично, коли етнологи стикаються з певними народами, то у них етнічна специфіка, як правило, недостатньо відображена в матеріальній культурі (в археологічних же знахідках представлена взагалі не повністю!). Наприклад, берегові чукчі й азійські ескімоси практично не можуть бути розрізнені лише за матеріальною культурою. І в той же час берегові чукчі мають досить відмінну культуру від чукчів-оленьорів внутрішніх районів Чукотського півострова, з якими складають один етнос. За своєю матеріальною культурою населення Дагестану, де, як відомо, проживають десятки етносів, у тому числі неспоріднених мовно й генетично, є набагато одноріднішим, аніж грузини¹⁸. А племена північних атапасків інгалік і коюкон, які проживають на заході Аляс-

ки поблизу прибережних ескімосів, запозичили в останніх тип стаціонарного зимового житла — напівземлянку з колод, покриту дерном, що цілком відмінна від традиційного наземного помешкання тайгових індіанців типу вігваму¹⁹. Враховуючи, що залишки таких жител добре зберігаються в землі, ці індіанські племена скоріше були б віднесені до ескімосів, якби їх через кілька тисячоліть досліджували археологи. Тим більше, що поховальними звичаями у них були поховання на піднятій над землею відкритій платформі і кремація, а отже їхні скелети не збереглися б. І антропологи не мали б краніологічного й остеологічного матеріалу для визначення антропологічного типу цього населення. Індіанські землеробські племена верхньої Міссурі арікара, мандан і хідатса за матеріальною культурою склали на зламі XVIII—XIX ст. єдину спільність. Але якщо два останні племена етнічно споріднені (належать до групи народів сіу), то арікара входять до зовсім іншої групи народів (кеддо)²⁰. У той же час група племен дакота (з групи народів сіу), які склали один етнос, мала б бути розділена за матеріальною культурою на три окремі спільноти. Так, у XVIII ст. чотири східні племена (вахпек'юте, вахпектон, сіссетон і мдевакантон), що проживали в Міннесоті, були осідлими землеробами, подібними культурно до неспоріднених з сіу сусідніх алгонкінських народів сходу США. Два центральнадакотські племена (янктон і янктонай) — напівземлероби-напівкочові конярі, як і, до речі, не тільки ряд сусідніх племен сіу, а й такий неспоріднений з ними народ, як пауні (з групи кеддо). А західні дакота (тетон) були в той час виключно номадами прерій, подібними за культурою до інших, неспоріднених з сіу кочових конярів — чорноногих (алгонкіни), команчів (група шошонів), кайова (ізолюваний у мовно-генетичному відношенні народ) та інших. Проте всі дакота становили один етнос, маючи єдину етнічну самосвідомість²¹. Звичайно, у матеріальній культурі, і особливо у прикрасах та орнаменті на тих чи інших предметах, дакота мали спільну специфіку, що відрізняла їх від сусідніх народів. Але, по-перше, таку ж специфіку мало кожне плем'я (і навіть община чи клан) всередині дакотської групи, а по-друге, ці прикраси й орнамент у переважній більшості втілювалися у таких ма-

теріалах, які досить швидко руйнуються і не могли бути виявлені археологами після тривалого перебування в землі (шкіра, дерево та ін.).

Отже, як бачимо, археологічну культуру може створювати цілий ряд неспоріднених мовно й генетично народів, і в той же час один народ може брати участь у творенні кількох археологічних культур. Причому в більшості зафіксованих етнографічно випадків саме так і є. Тому, гадаємо, трипільська культура, особливо враховуючи її еволюцію впродовж близько 1500 років (V—IV тисячоліття до н. е. за каліброваними датами), теж створювалася не одним народом, а кількома. І саме тому, на нашу думку, слід брати слово “трипільці” в лапки, оскільки такий етнос навряд чи існував. Очевидно, серед “трипільців” була якась частина етнічних прибульців з Балкан чи навіть з Малої Азії, які, до того ж, могли належати до різних етносів. Частина їх могли складати аборигенні етнічні угруповання, що запозичили трипільську культуру від прибульців. А частина, на нашу думку, складалася зі змішаних етнічних утворень. Підтвердженням може бути наявність серед знайдених антропологами решток трипільського населення двох антропологічних типів: грацильного середземноморського і масивного протоевропеїдного. Перший з них характерний для неолітичного й енеолітичного населення Балканського півострова, звідки й походить, другий фіксується на території України здавна²². Причому дослідження антропологів свідчать, що “питома вага” протоевропеїдного компонента у складі “трипільців” з часом “неухильно росте”²³. Разом з тим переважна більшість виявлених решток “трипільців”, придатних для антропологічного вивчення, належить до пізнього періоду, та й тих обмаль, причиною чого стала майже повна відсутність трипільських поховань, зумовлена якимись дивними поховальними звичаями на кшталт відзначених вище атапаських поховань на піднятих над землею помостах, а можливо якась форма поховального канібалізму, коли поїдаються й спалені кістки²⁴. Тому в основному антропологічний тип творців трипільської культури залишається невідомим. Ще одним доказом на користь місцевого походження частини “трипільців” є виявлені численні випадки культурної взаємодії й міксації прийшлої трипільської і місцевих неолітичних та енеолі-

тичних археологічних культур, зокрема буго-дністровської, середньостоговської, дніпро-до-нецької, лійчастого посуду та інших²⁵. При цьому слід враховувати повільність і поетапність поширення трипільської культури в різних районах правобережної України²⁶. Це приводило до тривалого співіснування прибульців з аборигенами, яке, безумовно, передбачало культурні запозичення, тобто поширення складових трипільської культури серед місцевого населення. Цьому, без сумніву, сприяло те, що з самого початку культурний розрив між “трипільцями” й творцями місцевих неолітично-енеолітичних культур, особливо землеробсько-скотарських, був не такий уже й великий. Наприклад, він був у багато разів менший, ніж між колонізаторами-іспанцями й індіанцями в Латинській Америці, де, як відомо, спостерігалися широкомасштабні культурні запозичення останніх у перших та така ж широкомасштабна етнічна й культурна міксація²⁷.

У зв'язку з цим висловимо припущення, що “трипільці” взагалі були у переважній більшості місцевими мешканцями. Адже, як відзначає С. Круц, наука досі не володіє достатньо повними даними про антропологічний склад творців дотрипільських культур України, зокрема, буго-дністровської²⁸. А що як люди з рисами середземноморського типу жили на українських теренах ще в той час? І тут ми підходимо до цікавого питання про способи, якими поширювалися археологічні культури та до проблеми фіксації археологічними методами етнічних міграцій. Як доводять праці археологів, спеціально присвячені проблемі етнічних міграцій, останні далеко не завжди, а можливо, й не в більшості випадків, надійно відображені в археологічних матеріалах, і універсальних методів їх виявлення не існує²⁹. Археологічні ж культури, як і культурні досягнення взагалі, часто поширюються не внаслідок міграцій їх носіїв, а шляхом запозичень, що доведено на багатьох прикладах. Інколи мігрують якісь нечисленні групи населення, що розносять з певного цивілізаційного центру ті чи інші культурні досягнення і навіть мову, оскільки з культурними реаліями запозичується й відповідна термінологія. І часто ці мігранти практично без сліду розчиняються серед аборигенного населення. Буває, що від них в аборигенів залишається мова, а буває — лише культурні до-

сягнення, принесені прибульцями. Саме за таким принципом, за гіпотезою К. Ренфрю, відбувалося поширення стародавніх індоєвропейців, точніше їхніх мов з прабатьківщини³⁰. І саме таким чином утворилися такі тюркомовні, але європеїдні народи, як гагаузи, турки та азербайджанці, тоді як на батьківщині тюркських народів, у Центральній Азії, вони є типовими монголоїдами³¹. Так само сформувалися народи чадської групи (хауса в Нігерії та ін.), які є негроїдами, і в той же час споріднені з іншими афразійцями-європеїдами мовою³². А парагвайці дають класичний приклад майже повного розчинення прибульців-іспанців серед місцевих індіанців-гуарані, з втратою іспанської мови, але з передачею аборигенам цілого ряду культурних надбань європейської цивілізації³³. Чи не могло бути так і з “трипільцями”?

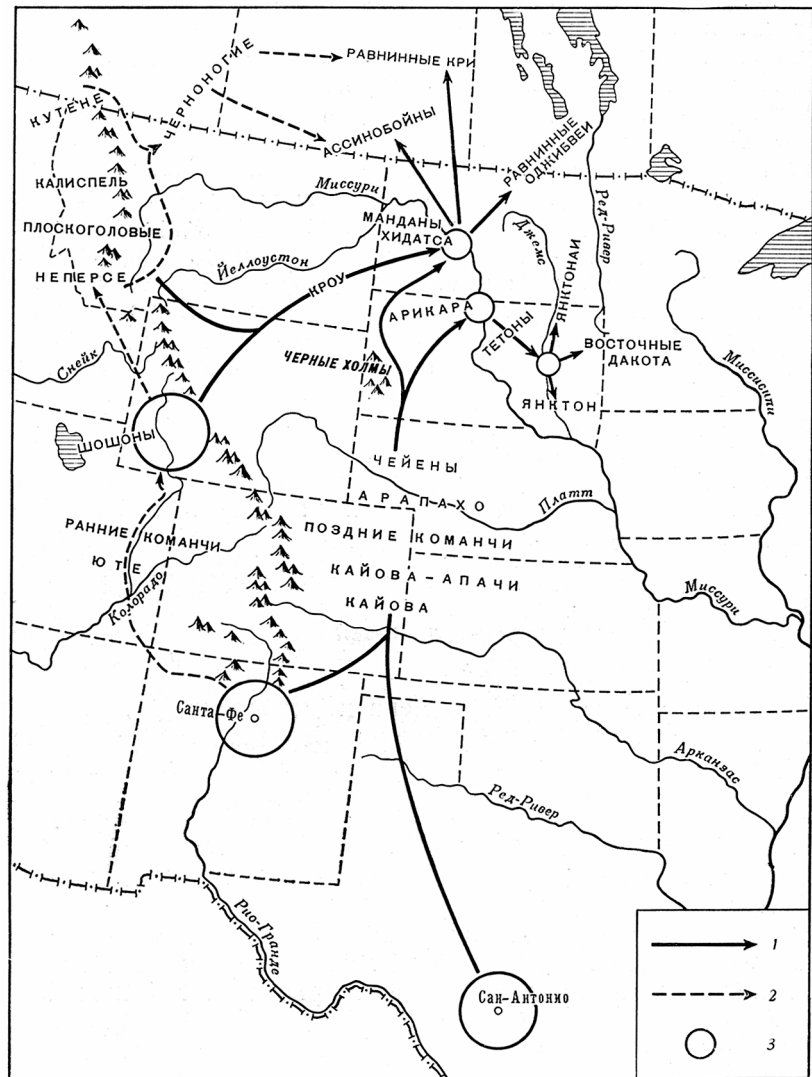
Розглядаючи процес поширення трипільської культури на українських теренах, на думку спадає картина розповсюдження культури конярів-номадів у північноамериканських преріях (див. карту). Поширення останньої відбувалося на очах європейців і тому добре документоване. Трипільська культура, як відомо, зародилася на південному сході Трансильванії і в західній Молдові, звідки через Подністров'я поширилася на північний схід, зайнявши практично все лісостепове й частково степове Правобережжя України та перейшовши в районі Києва навіть на лівий берег Дніпра³⁴. Так само культура кочових конярів і кінних мисливців на бізонів Північної Америки зародилася на крайньому південному заході прерій, де ті переходять у нагір'я й пустелі, а потім поширилася на всю степову територію. Якби цей процес вивчали археологи, то вирішили б, що культуру конярів-номадів поширювали мігранти — ті народи, що мешкали на південному заході нинішніх США, і в середовищі яких спочатку зародилася ця культура. Але річ у тім, що переселення носіїв цієї культури практично майже не було (лише команчі мігрували на схід). Прерії, які на час появи європейців були залюднені слабо, заселялися з усіх сторін. При цьому спостерігався рух ряду етнічних угруповань на зустріч поширюваному конярству (частково це пояснювалося наступом англо-американців зі сходу, але не тільки цим). Першими в середині — другій половині XVII ст. освоїли конярство, запозичивши його від іспанців, апачі (пів-

денноатапаська група народів), юта і команчі (належать до різних груп юто-ацтекської сім'ї)³⁵. Від них культуру конярства, як і відповідний кочовий спосіб життя та реалії культури, перейняли народи, що жили далі на північ та на схід. Зокрема, землеробські племена, що мешкали західніше нижньої Міссісіпі й понад Міссурі (пауні і вачіта з групи кеддо та ряд племен сіу), засвоюючи культуру конярства, залишають річкові долини, поступово зсуваються на захід у прерії й перетворюються на напівкочівників. Зі сходу, північного сходу, півночі й північного заходу назустріч культурі конярства, що розповсюджувалася в преріях, починають рухатися племена землеробів, а також збирачів і мисливців — алгонкінів, сіу та інших груп народів, які поступово полишають старі заняття і переймають новий спосіб життя. Так, з північного сходу в прерії переселяються арапахо, чесенні, чорноногі, аціна (всі з алгонкінської групи), ассінібойни, тетон, кроу (група сіу). З Монтани на південний схід аж до Оклахоми мігрують неспоріднені ні з ким кайова, з північних лісів у прерії переселяється частина крі, оджібвеїв (ті й ті алгонкіни) і північноатапаське плем'я сарсі. Всі вони перетворюються на конярів-номадів³⁶. Процес поширення культури кочових конярів у північноамериканських преріях завершується в середині — під кінець XVIII ст.³⁷ Як видається, розповсюдження трипільської археологічної культури на теренах України, чи принаймні на частині її теренів, могло відбуватися аналогічним чином. Тобто поширення її тут зовсім не обов'язково означало заселення всієї цієї території прийшлим, та ще й єдиним етносом. Відповідно, і зникнення трипільської культури в IV тисячолітті до н. е., як видається, зовсім не означало зникнення самих "трипільців".

Повна зміна населення при різних суспільно-історичних ката-

клізмах (включаючи широкомасштабні міграції), як свідчать етнографічні матеріали, майже не спостерігається. Це стосується навіть Північної Америки, Австралії і Нової Зеландії, де численні іммігранти, що володіли найпередовішими досягненнями культури, у XVI—XIX ст. зіткнулися з досить нечисленними і культурно відсталими аборигенами, яких в основному й витіснили. При взаємодії ж етнічних угруповань, що перебувають на приблизно однаковому рівні культурного розвитку, повна зміна населення взагалі неможлива. Тому заміна пізніх варіантів Трипілья культурами ямною та кулястих амфор не могла призвести до фізичного зникнення "трипільців". У цьому зв'язку доречним вида-

Карта розповсюдження культури номадизму в американських преріях

1 - документовані шляхи;

2 - імовірні шляхи;

3 - центри розповсюдження коней.

Карту подаємо за виданням: Аверкієва Ю. П. Индейское кочевое общество XVIII-XIX вв. - М., 1970. - С. 12.

ється висновок антропологів: “Говорити про повну зміну населення лісостепової зони в якийсь із історичних періодів немає жодних підстав”³⁸. Дуже можливо, що творці трипільської культури збереглися також і етнічно та мовно, а не лише як асимільовані прибульцями нечисленні залишки попереднього населення. Ймовірно, що в українському Лісостепу а також Степу, куди змістилася частина племен “трипільців”, продовжували існувати ті ж самі етнічні угруповання, що лише змінили культурну модель, у якій, зокрема, зросла роль скотарства. Для останнього було достатньо підстав, оскільки екстенсивне землеробство Трипілля вичерпало земельні й навіть лісові ресурси³⁹.

Ю. Рассамакін, застосувавши новий підхід до розв’язання проблеми походження степових культур України епохи бронзи, твердить, що “степова (як і лісостепова) загроза трипільській культурі залишається науково не доведеним фактом”⁴⁰. Навпаки, на його думку, на пізньому етапі існування трипільської культури спостерігається процес експансії землеробського населення, що вичерпало власні екологічні ресурси, у степову зону. Підтвердження цьому — пам’ятки животилівсько-вовчанського типу, що залишили в Степу переселенці з ареалу трипільської культури (а також з ареалу майкопсько-новосвободненської культурної спільноти на Кавказі, де проходили ті ж процеси, що і в Трипіллі). І саме як наслідок цієї експансії в степовій зоні виникають курганні культури скотарів⁴¹. На цю експансію вказують й інші дослідники⁴². А отже, ніякої інвазії агресивних степовиків на територію трипільської культури, аналогічної монгольській навалі на Давню Русь, не було. (До речі, сам уклад номадизму, з його войовничим вершництвом, властивий скіфосарматському, гуннському, тюркському, монгольському суспільствам, виникає у Євразії десь у I тисячолітті до н. е., в крайньому разі, у кінці II тисячоліття до н. е. У розглядану ж нами епоху його ще просто не існувало⁴³). Навпаки, судячи з усього, у Степ активно мігрували, змінюючи свою культуру і адаптуючись у такий спосіб до нових умов, етнічні спільноти з землеробського Лісостепу, й зокрема “трипільці”, які, за Рассамакіним, і започаткували культурний комплекс степовиків-скотарів⁴⁴. Спробуємо припустити, що при цьому могло не бути і повного розриву (який випливає з архео-

логічних пам’яток) у культурній спадковості туземної людності трипільської і посттрипільської епох. Адже духовна й соціонормативна культура, і навіть велика частина матеріальної культури стародавніх суспільств “вловлюється” методами археології дуже слабко. І якщо спадковість трипільських традицій зберігалася в якихось сферах культури, що не залишилися в матеріальних рештках, то це виявити вельми непросто. Може, саме збереженням тих чи інших традицій Трипілля в посттрипільській період у сферах культури місцевого населення, які не дійшли до нас, пояснюється факт спорідненості деяких рис традиційно-побутової культури українців з ними. Тим більше, що певні риси можуть переходити з однієї сфери культури в іншу, і навпаки. А якщо кардинальної зміни населення у фінальнотрипільську епоху в Україні не було, то дуже можливо, що те ж населення (звичайно, з неодмінними більш чи менш численними адстратними й суперстратними вкрапленнями, що додалися в різні епохи, а також із неодноразовою зміною етнічності) продовжує складати основу українського народу й досі. Так само, гадаємо, немає вагомих підстав повністю виключати творців трипільської культури з числа індоєвропейців, а саму культуру з імовірного ареалу їх прабатьківщини.

Індоєвропейцям, як відомо, відмовляють у причетності до трипільської культури саме з причини її малоазійсько-балканського походження. Але якщо мігрували не носії культури, а сама вона, або ж міграція носіїв не була масовою, то індоєвропейці можуть бути серед того місцевого населення, яке, засвоївши трипільську культурну модель, виступило її творцем у певних (можливо, не у всіх) районах України. Те ж саме можна стверджувати і стосовно сусідніх районів Балкан, де набули розвитку культури мальованої кераміки, споріднені з трипільською, що поширилися з Малої Азії⁴⁵. Можливо, там у деяких районах теж відбувалася не тільки і не настільки міграція носіїв культури, як мігрувала переважно сама культура, а переселення населення не було масовим. Крім того, чому індоєвропейців не могло бути серед мігрантів, які принесли культури мальованої кераміки на Балкани з Малої Азії? Адже саме такий варіант походження індоєвропейців пропонує ряд дослідників⁴⁶. При цьому не слід скидати з рахунку зміну антропологіч-

ного типу носіїв індоєвропейських мов при міграціях, що засвідчено багатьма прикладами. (У наш час індоєвропейськими мовами розмовляють не тільки народи, що належать до зовсім різних антропологічних типів великої європеїдної раси, але й багато метисних європеїдно-негроїдних, європеїдно-американоїдних та європеїдно-монголоїдних народів і навіть негроїди та американоїди.) До речі, якщо виходити з позицій відомої гіпотези про існування ностратичної мовної спільності (супер- чи метасім'ї), до якої включають і індоєвропейців⁴⁷, то праатьківщину ностратичних мов, на думку більшості дослідників, слід шукати саме десь у північних районах Передньої Азії⁴⁸. Це, до речі, узгоджується з величезною територією розселення народів ностратичної суперсім'ї. А вже передумовою такого розселення швидше за все виступило саме освоєння їхніми предками першими відтворюючих форм господарства, що сталося якраз у Передній Азії⁴⁹. Після цього в їхньому середовищі відбувся демографічний вибух, а землеробство і скотарство забезпечили їм не тільки кількісне, а й культурне переважання над аборигенами в землях, куди спрямовувалися потоки мігрантів з Передньої Азії, включаючи й можливих індоєвропейців.

Такими є наші міркування стосовно трипільського спадку в сучасній Україні, долі самих "трипільців" та зв'язку даної проблеми з питанням пошуків індоєвропейської праатьківщини. Вони, звичайно, не виходять за рамки гіпотез. І, дуже можливо, що не ми, а наші опоненти (переважно археологи) мають рацію у своїх версіях розв'язання означених проблем. Просто з позицій неархеолога вбачається деяка односторонність підходу археологів і певна слабкість їхніх аргументів, що пояснюється наявністю значних лаун у наших знаннях про Трипілля і давню історію України взагалі. Але все ж це не єдина причина слабкості цих аргументів. А вже незважаючи на всю гіпотетичність висловлених у цій статті інтерпретацій історико-культурних та етнічних подій в Україні у неолітичну епоху, докази, наведені нами як аргументи, є не гіпотезами, а доведеними фактами. І тому хотілося б, щоб вони враховувалися при інтерпретації археологічного й лінгвістичного матеріалу V–IV тисячоліть до н. е.

Київ

1 Токарев С. А. К постановке проблем этногенеза // Советская этнография. — 1949. — № 3; Клейн Л. С. Стратегия синтеза в исследованиях по этногенезу (интеграция наук и синтез источников в решении проблем этногенеза) // Советская этнография. — 1988. — № 4; Арутюнов С. А. Народы и культуры. Развитие и взаимодействие. — М., 1989. — С. 10–13; Moore J. H. Putting Anthropology Back Together Again: The Ethnogenetic Critique of Cladistic Theory // American Anthropologist. — 1994. — Vol. 96. — Nb. 4.

2 Алексеев В. П. Этногенез. — М., 1986. — С. 3, 6, 7 та ін.

3 Див. про це: Этнос в доклассовом и раннеклассовом обществе. — М., 1982; Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса. — М., 1983; Йога ж. К вопросу о неоднозначности исторических традиций этнографической науки // Советская этнография. — 1988. — № 4; Йога ж. К разработке понятийно-терминологических аспектов национальной проблематики // Советская этнография. — 1989. — № 6; Арутюнов С. А. Народы и культуры.

4 Детальніше див.: Залізняк Л. Л. Трипілля очима науковців і політиків // Археологія. — 2004. — № 3; Отрощенко В. В. Трипільська цивілізація у спадщині України. Конференція, присвячена 110-річчю відкриття трипільської культури // Там само.

5 Восточные славяне в XVII–XVIII веках: этническое развитие и культурное взаимодействие. Материалы "круглого стола" (выступ М. Робинсона) // Славяноведение. — 2002. — № 2. — С. 7–8.

6 Шнирельман В. А. Националистический миф: основные характеристики (на примере этногенетических версий восточнославянских народов) // Славяноведение. — 1995. — № 3.

7 Завершення етногенезу українців ми відносимо на кінець XII — початок XIII ст. н. е. (див.: Балушок В. Етногенез українців: критерії появи етносу // Матеріали до української етнології. — К., 2004. — Вип. 4 (7). — С. 15–17; Йога ж. Етногенез українців. — К., 2004. — С. 171–186).

8 Давня історія України. — Т. 1. Первісне суспільство. — К., 1997. — С. 231–383; Залізняк Л. Л. Трипілля очима науковців і політиків.

9 Давня історія України. — С. 376.

10 Такий підхід характерний і для останньої фундаментальної синтетичної праці з означеної тематики (див.: Там само. — С. 231–383).

11 Про ототожнення археологічної культури і етносу див.: Седов В. В. Ранний период славянского этногенеза // Вопросы этногенеза и этнической истории славян и восточных романцев. — М., 1976. — С. 82; Кузьмина Е. Е. Историзм археологии // Конференция "Историзм археологии: методологические проблемы". Тезисы докладов. — М., 1976. — С. 27; Винокур И. С. Археологические культуры и этнос (по материалам юго-запада СССР) // Тезисы докладов и сообщений совместной школы-семинара "Этнокультурные процессы в конце I тыс. до н. э. — первой половины I тыс. н. э." — Ужгород, 1985. — С. 11; Мовша Т. Трипільсько-кукутенська спільність — феномен у стародавній історії Східної Європи (До проблеми виділення культур) // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. — Т. ССХХV. Праці історико-філософської секції. — Л., 1993. — С. 25; Залізняк Л. Л. М. Ю. Браичевський і походження слов'янських народів // Михайло Браичевський. Вчений і особистість. — К., 2002. — С. 67.

12 Монгайт А. Л. Археологические культуры и этнические общности // Народы Азии и Африки. — 1967. — № 1; Клейн Л. С. Археология и этногенез (новый подход) // "Методологические проблемы исследования этнических культур". — Ереван, 1978; Смирнов С. В. Археологічна культура: суперечливі моменти розробки проблеми // Археологія. — 2003. — № 1. — С. 10; Іванова С. В. Ямна культурно-історична область: сутність феномену // Археологія. — 2004. — № 3. — С. 82.

13 Арутюнов С. А., Хазанов А. М. Проблема археологических критериев этнической специфики // Советская этнография. — 1979. — № 6; Springer M. Zu den begrifflichen Grundlagen der Germanenforschung // Abhandlungen und

Berichte des Staatlichen Museums fur Volkerkunde Dresden. — Berlin, 1990. — S. 175.

14 Седов В. В. Происхождение и ранняя история славян. — М., 1979. — С. 62, 73; Рудич Т. О. Антропологичний склад населення черняхівської культури Західної України // Археологія. — 2004. — № 3. — С. 45.

15 Springer M. Zu den begrifflichen Grundlagen der Germanenforschung. — S. 174.

16 Іванова С. В. Ямна культурно-історична область... — С. 82; див. також: Смирнов С. В. Археологічна культура... — С. 13–14.

17 Арутюнов С. А., Хазанов А. М. Проблема археологических критериев этнической специфики. — С. 80–81.

18 Там само.

19 Дзенискевич Г. И. Атапаски Аляски. Очерки материальной и духовной культуры. Конец XVIII — начало XX в. — Ленинград, 1987. — С. 63–64.

20 Calloway C. G. First Peoples. A Documentary Survey of American Indian History. — Boston; New York, 1999. — P. 10, 63, 235, 236, 276, 277.

21 Ibidem. — P. 277–280; Lips E. Nicht nur in der Prarie... Von der Vielfalt der Indianer Nordamerikas. — Leipzig, 1976. — S. 69, 75.

22 Сегеда С. Антропологичний склад українського народу: етногенетичний аспект. — К., 2001. — С. 151–152.

23 Сегеда С. П. Население трипольской культуры по данным антропологии // "Экология и демография человека в прошлом и настоящем". Третьи антропологические чтения к 75-летию со дня рождения академика В. П. Алексеева. Тезисы. — М., 2004. — С. 110.

24 Такі поховальні звичаї зафіксовані, наприклад, в індіанського племені тапуів у Бразилії, де після з'їдання м'яса померлого, його кістки, волосся й нігті спалювалися, і їх попіл споживався з напоями та їжею (див.: Arciszewski K. Wsrod ludozercow i czicieli diabla // Sladami Indian. Antologia polskich relacji o Indianach Ameriki Poludniowej / Wybor i komentarz M. Paradowska. — Wroclaw; Warszawa; Krakow; Gdansk, 1979. — S. 21–22).

25 Шапошникова О. Г., Товкайло Н. Т. Некоторые итоги исследования многослойного поселения Пугач на Южном Буге // Первобытная археология. — К., 1989. — С. 96–97; Круц В. А. К истории населения трипольской культуры в междуречье Южного Буга и Днестра // Там само. — С. 131; Попова Т. А. О роли населения Поднестровья в формировании трипольской культуры Буго-Днепровского междуречья // Там само. — С. 147; Телегін Д. Я. Основні періоди історичного розвитку населення території України у V — першій половині IV тис. до н. е. // Археологія. — 1992. — № 4. — С. 9; Рассамкін Ю. Я., Будников О. Б. Проблемы раннего степового енеоліту у світлі вивчення нових пам'яток // Археологія. — 1993. — № 3. — С. 138; Щібель І. Культура пізнього Трипілля та ліщастого посуду на Волині // Археологія. — 1994. — № 4.

26 Черняков І. Т. Місце трипільської культури в стародавній історії Європи // Археологія. — 1993. — № 3. — С. 8.

27 Детально див.: Народы Америки. — М., 1959. — Т. 2; Национальные процессы в Центральной Америке и Мексике. — М., 1974; Этнические процессы в странах Южной Америки. — М., 1981.

28 Давня історія України. — С. 377.

29 Титов В. С. К изучению миграций бронзового века // Археология Старого и Нового Света. — М., 1982; Іванова С. В. Ямна культурно-історична область... — С. 89.

30 Цит. за: Давня історія України. — С. 305.

31 Алексеев В. П., Бромлей Ю. В. К изучению роли переселения народов в формировании новых этнических общностей // Советская этнография. — 1968. — № 2; Пучков П. И. Некоторые проблемы протоэтногенеза // Исчезнувшие народы. — М., 1988. — С. 9; Шабашов А. В. Гагаузы: система терминов родства и происхождение народа. — Одесса, 2002. — С. 435–438, 452, 453 та ін.

32 Пучков П. И. Некоторые проблемы протоэтногенеза. — С. 8–9. Про поширення афразійських мов у Африці, про долю їх носіїв, які змінювали свій антропологічний тип, причому інколи не один раз, а також про втрату при цьому деякими афразійськими народами своєї мови (напр., фульбе), див.: Дьяконов И. М., Милитерев А. Ю. Послесловие // Лот А. К другим Тассили. Новые открытия в Сахаре. — Ленинград, 1984.

33 Альперович М. С. Парагвай. Предпосылки образования национального государства // Этнические процессы в странах Южной Америки. — М., 1981; Брук С. И. Население мира. Этнодемографический справочник. — М., 1981. — С. 780.

34 Див.: Давня історія України. — С. 236–260.

35 Calloway C. G. First Peoples... — P. 277–280.

36 Ibidem.

37 Ibidem; Lips E. Nicht nur in der Prarie. — S. 62.

38 Сегеда С. Антропологичний склад українського народу. — С. 152.

39 Черняков І. Т. Місце трипільської культури в стародавній історії Європи. — С. 14.

40 Рассамкін Ю. Я. Степи Причорномор'я в контексті розвитку перших землеробських суспільств // Археологія. — 2004. — № 2. — С. 16.

41 Там само. — С. 6, 7, 14–16.

42 Черняков І. Т. Місце трипільської культури в стародавній історії Європи. — С. 12.

43 Марков Г. Е. Кочевники Азии. — М., 1976. — С. 8–48; Пучков П. В., Журавльов О. П. Чи існували вершництво і кіннота за кам'яної та бронзової доби? // Археологія. — 2000. — № 2. — С. 108–109.

44 Рассамкін Ю. Я. Степи Причорномор'я в контексті розвитку перших землеробських суспільств.

45 Про ці культури див.: Paul J. Beitrage rumanischer Archaeologen zur Klarung von Fragen der europaischen Vorgeschichte // Forschungen zur Volks- und Landeskunde. — 1980. — Nr. 1. — Bd. 23.

46 Різні точки зору на проблему походження індоєвропейців див.: Давня історія України. — С. 301–309.

47 Про склад ностратичної супер- чи метасім'ї див.: Пучков П. И. Некоторые проблемы протоэтногенеза. — С. 5–9; Moore J. H. Putting Anthropology Back Together Again... — P. 926.

48 История первобытного общества. Эпоха первобытной родовой общины. — М., 1986. — С. 478; Пучков П. И. Некоторые проблемы протоэтногенеза. — С. 5–7.

49 Про перші неолітичні культури Близького Сходу, демографічний вибух і розселення народів з цього регіону див.: Мелларт Дж. Древнейшие цивилизации Ближнего Востока. — М., 1982; Мерперт Н. Я. "Неолитическая революция" и ее памятники // Мелларт Дж. Древнейшие цивилизации Ближнего Востока. — М., 1982; История первобытного общества. — С. 250–252, 272–277.

The search of Ukrainians for their ethnical and historical origins made the discussions around Trypillya archeological culture and its connection to Ukrainians more actual and active. There a lot of attitudes toward the Trypillya culture and they go to two different extremes: from direct identification of the Ukrainians with the creators of the Trypillya culture to complete deny of the Trypillya heritage as possible ancestors of Ukrainian Ethnos. The author of this article is making an attempt to look at this topic and give his hypothesis of the Trypillya heritage in the contemporary Ukraine, the destiny of "Trypillians" and the question of the existence of common Indo-European Pre-Motherland from the ethnological point of view. Ethno-genetic approach, which is using in his analyses the author of this article makes one to analyze this topic as a complex, including the materials collected by archeologists, linguists, anthropologists, folkloristic, geography.